

ÉRA NEJISTOTY A NÁSTUP „LOVECKO-HRÁČSKÉ“ SPOLEČNOSTI

ERA OF UNCERTAINTY AND ACCESSION
INTO THE AGE OF „HUNTER-GAMER“ SOCIETY

Ondřej ROUBAL

Mgr. Ondřej Roubal, Ph.D.
Fakulta sociálních studií
Vysoká škola finanční a správní, o. p. s.
Estonská 500
101 00 Praha 10
Česká republika
oroubal@centrum.cz

Narozen 9. 5. 1975 v Praze – absolvent bakalářského studijního oboru humanitní vzdělanost na Institutu základů vzdělanosti UK a následně magisterského studijního oboru obecná antropologie - integrální studium člověka na Fakultě humanitních studií UK. Doktorské studium absolvoval na Institutu sociologických studií v oboru sociologie na Fakultě sociálních věd UK, kde v roce 2009 obhájil disertační práci na téma „Teritoriální identita v biografických vyprávění poválečných osídlenců pohraničí severních Čech“. V období 2000-2004 pracoval jako výzkumný pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, účastnil se několika domácích a zahraničních vědeckých projektů se zaměřením na problematiku českého pohraničí a přeshraničních vztahů. Od roku 2001 působí jako odborný asistent na Vysoké škole finanční a správní v Praze, v letech 2004-2010 je vedoucím katedry marketingové komunikace. V současnosti je na téže škole proděkanem Fakulty sociálních studií. Přednáší sociologickou teorii a sociologický výzkum, vede semináře orientované na aktuální otázky sociálních problémů současného světa. Dlouhodobě se podílí jako spoluřešitel projektu zaměřeného na empirické zkoumání sociálního profilu studentů a absolventů Vysoké školy finanční a správní. Výzkumnou práci se profiluje v oblasti sociologie marketingové komunikace.

ABSTRACT:

Within the late modernity discourse attention has been drawn to the intensifying process of individualization. This process is being accelerated and affected by de-institutionalization and de-stratification - both processes resulting from the crisis of organised modernity. Individualization does not only mean more freedom and autonomy, it also implies more uncertainty and risk. In the liquid modernity people are facing a whole range of global uncertainty linked with crises of social forms, politics, social security, and conformity and consumer identity. All hopes and expectations towards the creating and accomplishing our life plans rest with us - individuals who are freer to take direction of their life trajectories, and at the same time, take responsibility for consequences of potential negative turbulences that could distract these trajectories from their settled direction. Being flexible is one of the most effective strategies how to tackle uncertainty in the age of liquid modernity. „Hunter-gamer“- a whole new concept of human mentality has been gaining more acceptance.

KEY WORDS:

liquid modernity, individualization, uncertainty, risks, flexibility, consumer

Příležitosti a hrozby procesu individualizace

Když teoretici pozdní modernity popisují soudobou společnost, rozumí tím nejspíše společnost individualizovanou, deregulovanou a privatizovanou (Bauman 2004, Beck 2004, Lipovetsky 2007). Zejména Zygmunt Bauman je svých filozoficko-sociologických esejích dostatečně přesvědčivý při odhalování a objasňování procesů konstituující společností doby pozdní modernity. Přichází s pojmem „tekutá modernita“ jako originálním označením éry, do níž soudobá pozdně moderní společnost vstupuje (Bauman 2002). Život v „tekuté modernitě“ je podle Baumana typický nejen nástupem radikálního individualismu, deregulací a privatizací – tedy i větší mírou osobní svobody, ale zejména všudypřítomnou nejistotou a nepředvídatelností – tedy i větší mírou rizik vyplývajících z této svobody.

Bauman je jistě jedním z hlavních představitelů individualizovaného pojetí společnosti. Teze o pokračující individualizaci moderní společnosti však není nová. Objevuje se již v dílech klasiků sociologického myšlení¹. Comte, Durkheim, Marx či Weber se snaží ve svých koncepcích společnosti různými slovy vyjádřit stejný proces spočívající v emancipaci jednotlivců od tlaků tradičních sociálních vazeb. Podle těchto autorů představuje proces individualizace osvobozující akt překonávající řadu předmoderních determinantů určujících životní dráhu jedinců. Individualizace je tudíž chápána vesměs jako cenný příspěvek nastupující moderní společnosti. Současně jsou však v dílech klasiků sociologického myšlení zřetelně vyjádřeny jisté obavy z možných důsledků přebujelého individualismu. Upozorňují tudíž na jistá rizika neomezené emancipace jedinců, která mohou být zdrojem sociálně rozkladných tendencí a současně toho, co Durkheim (1897) označuje jako anomii. Podobně uvažuje i další z otců zakladatelů sociologie Simmel (1908). Ten rozlišuje individualizaci kvalitativní a kvantitativní². Podle Simmela je kvalitativní individualita produktem zcela záměrné a cílevědomé snahy jednotlivce „být sám sebou“, touhy být jedinečný, autentický a neopakovatelný. V rovině gnozeologické i ontologické se uplatňuje názor, že jedinec není sociálně ani geneticky determinován, přičemž výsledek takové emancipace závisí na osobních hodnotách. Tento typ individualizace má jistě i významný psychologický rozměr, neboť vzniká jakoby z nitra člověka, jeho skrytých duševních stavů a emocionálních potřeb. Kvalitativní individualizace je charakteristická nejspíše pro společenskou atmosféru romantismu 19. století, která se utvářela zejména v německy mluvících zemích.

Vedle Durkheima to je později i Parsons nebo Luhmann, kteří upozorňují v souvislosti s kvalitativní individualizací na hrozby, které tento typ emancipace přináší. Právě silící tendence kvalitativní individualizace údajně představují anomická rizika a rozklad společenského řádu. V souvislosti s tím se objevuje koncept nebezpečného jedince (Schroer 2001)³.

Zatímco kvalitativní individualizace je výsledkem snahy dosahování nezávislosti na ostatních a aktivního utváření a přetváření vlastního života, kvantitativní individualizaci nelze zdaleka spojovat se spontaneitou, autenticitou, jedinečností a vlastní kreativitou jedinců. Kvantitativní jedinec je svobodnou a rovnoocennou individualitou, dostatečně vyvázanou z pout tradiční společnosti, avšak stále více bezradnou, izolovanou, postrádající opory a jistoty, které nalézal v podobě předmoderních stavovských, náboženských či sociálních vazbách. Formují se svobodní jedinci de jure, de facto jsou však vystaveni novým typům závazků, kontroly a manipulací. Ocitají se v pasti manipulujících a normujících anonymních mocenských struktur, vyvolávajících pocity bezmoci a deziluzí. Kvantitativní jedinec je klíčovým tématem kriticky orientované frankfurtské školy (Adorno, Horkheimer, Fromm nebo Marcuse), v současnosti tuto kritiku rozvíjejí například již zmiňovaný Bauman nebo Beck. Společně zpochybňují fakt, že jde o individualizaci v pravém slova smyslu. V jejich úvahách převažuje skepse nad takovou podobou individualizace, na kterou pohlížejí vesměs jako na emancipaci vynucenou a účelovou, jejíž důsledky ohrožují existenciální podstatu člověka. V souvislosti s tím se objevuje koncept ohroženého jedince (Schroer 2001)⁴.

Úvahy klasiků sociologie o individualizaci se zásadně aktualizují v kontextu krize, do níž se dostává organizovaná modernita (Keller 2008). Individualizace zřetelně zesiluje v důsledku krize organizované modernity, jejímiž hlavními projevy jsou procesy dezinstytucionalizace a destratifikace. Obecně lze konstatovat, že důsledkem prvního procesu je krize identity a pokles důvěry, efektem druhého procesu je rostoucí míra nejistoty⁵. Individualizace tak nemusí znamenat jen více svobody a nezávislosti, může znamenat rovněž více nejistoty a rizik (Beck 2004, Bauman 2004).

1 Viz Keller (2010:155-156)

2 Podrobněji k tomu Librová (2010:131-132)

3 Cit. Librová (2010:132)

4 Cit. Librová (2010:131)

5 Projevy individualizace a vnímání nejistoty ve společnosti jsme se snažili zkoumat i empiricky a to v rámci projektu Sociální důsledky marketingové komunikace realizovaného na Vysoké škole finanční a správní v Praze v období 2010-2011. Součástí projektu bylo dotazníkové šetření založené na kvótní metodě výběru. V dotazníku jsme mimo jiné testovali míru souhlasu respondentů s následujícími výroky „Myslím, že jedinou mojí jistotou jsem já sám, mohu se na sebe spolehnout“ (celkový souhlas vyjádřilo téměř 70 % respondentů); „Mám pocity nejistoty ze ztráty (nebo získání) zaměstnání“ (celkový souhlas vyjádřilo přibližně 40 % respondentů); „Myslím, že pravdu mají lidé, kteří říkají, že je třeba myslet na zadní vrátka“ (celkový souhlas vyjádřilo přes 80 % respondentů). Výsledná zjištění poukazují na jistou míru individualizace (ve smyslu spoléhám zejména na sebe, důvěřuji sobě) a pocity nejistoty v podobě obav ze ztráty (nebo získání) zaměstnání. Potřeba „myslet na zadní vrátka“ rovněž implikuje vědomí nejisté budoucnosti a jistou snahu připravit se na „horší časy“. Celkový počet zpracovaných dotazníků byl 567. Výběrový soubor byl složen převážně z mladých lidí do 30 let (60 %) se středoškolským (49 %) nebo vysokoškolským vzděláním (41 %). Výsledky tohoto dotazníkového šetření nelze zobecňovat na celou dospělou populaci základního souboru, nicméně přinášejí zajímavé a v mnohém užitečné poznatky.

Krize organizované modernity, o níž se podrobněji zmíníme v další části textu, je reflektována v řadě sociologických koncepcí společnosti, jejichž společným jmenovatelem je fakt, že moderní společnost vstupuje do kvalitativně odlišné epochy. Jaké jsou však hlavní rysy této epochy, jaký je charakter soudobé společnosti, která se vzdálila principům, na nichž fungovala průmyslová společnost, to vše je předmětem sociologických rozborů, nezřídka s jen velice rozpačitými a nejednoznačnými výsledky. Rostoucí nepřehlednost dění ve společnosti éry pozdní modernity současně vyvolává snahy řady autorů hledat taková označení sociální reality, která by co nejtěsněji vystihovala její stav⁶.

Tekutá modernita a život v nejistotě

Život v éře Baumanovy „tekuté modernity“ se stále více podobá uměleckému dílu, konstrukci či stavbě, o jejíž konkrétní a nezaměnitelnou podobu a výraz musíme, a to každý sám za sebe, individuálně usilovat. Život jako uměleckého díla je tedy stále jednoznačnější v moci jednotlivců, současně architektů, projektantů a investorů v jedné osobě. V této perspektivě se stáváme zodpovědnými za podobu projektu životního scénáře, jeho designu a originality, i za zajištění potřebných zdrojů jeho realizace. Na projekty životních scénářů člověka éry pozdní modernity však nedohlíží (a už vůbec tyto projekty nenavrhuje) žádný vyšší arbit, který by rozhodl či alespoň posoudil jeho smysl a význam, upozornil na jeho další možnosti, ale i rizika jeho naplňování. Management a vůbec celá realizace takového projektu je v duchu teorie „tekuté modernity“ jen na nás samotných a prakticky se nelze na nikoho odvolat. Bauman v této souvislosti cituje světoznámého polského spisovatele Sławomira Mrozka, který píše: „V dřívějších dobách, když jsme byli nešťastní, vinili jsme Boha, tehdejšího manažera světa; domnívali jsme se, že svou práci nedělá pořádně. A tak jsme ho propustili a posadili se do manažerského křesla sami“⁷. Otázkou je, jestli jsme si právě takovou výměnou „managementu“ skutečně pomohli a můžeme v důsledku toho právem očekávat i lepší výsledky. Veškeré naděje a sny při plánování životních scénářů, jako i jejich naplňování jsou jen na nás – jednotlivcích, více *svobodných* v rozhodování volit směr životních trajektorií, současně i více *zodpovědných* za následky případných turbulencí narušujících plynulost směru těchto drah. Nemalý problém pro nás, umělce a tvůrce života jako uměleckého díla je tedy v tom, co naznačuje Mrozek, totiž že zatímco dříve jsme případně nezdary, selhání či zklamání zasahující naše životní dráhy odkláněli (možná i trochu alibisticky) směrem k Bohu či osudu – tedy vyšším neosobním instancím, dnes jsou tyto „rány života“ interpretovány zcela neúprosně jako výsledek individuálního neúspěchu, nedostatečné snahy, minimální osobní připravenosti, vlastního krachu. Jinými slovy v době předmoderní byly nezdary, zklamání, trápení a vůbec rány osudu jakoby „socializovány“, tedy individuálně posuzovány a přijímány v kontextu aktivit a činností „druhých“ - „jiných“ - „jiného“ (snad proto mohly být podobné rány osudu snad i snesitelnější), v situaci pozdní modernity je toto vše přísně „privatizováno“, kontext „druzí“ - „jiní“ - „jiné“ se vytrácí v neproniknutelné mlze a následky si prostě každý nese sám – v duchu hesla „každý sám za sebe, ostatní ať vezme čert“.

Je jisté, že životní trajektorie lidí, ať už v době předmoderní, moderní nebo „tekuté moderní“ jsou narušovány nejistotou nejrůznějších nečekaných událostí a náhod, a že jsme jednoduše vystaveni ranám osudu, které na nás číhají a udeří, když to nejméně čekáme. Představa životního scénáře jako plynulého a bezproblémového naplňování a dosahování nadějí a snů je utopií, vždy se zkrátka řečeno může vynořit (a zpravidla i vynoří) nepředvídatelná situace, jež nás donutí škrtat či přepisovat v pečlivě připraveném a střezném projektu životního scénáře. Život v éře „tekuté modernity“ je v tomto případě zvláště záluďný. Naše životní dráhy jsou totiž v podmínkách „tekuté modernity“ vystaveny většímu riziku turbulencí, než tomu bylo kdykoli v minulosti. A to zejména proto, že jsme nuceni čelit zcela novým formám *nejistot a rizik*⁸, daleko dotěrnějším, agresivnějším a naléhavějším vstupujícím do našich životů. Možná ohniska těchto nejistot, která se pokusíme identifikovat dále, při tom vystupují z vsudyprítomného globálního prostoru, stávají se součástí každodennosti a rutinních činností všedního dne.

6 V souvislosti s tím se objevuje pozoruhodná publikace Petruska (2006), přehledně referující o desítkách možných označení společností pozdní doby.

7 Citace převzata z práce Z. Baumana (2008:100).

8 Nejistotu můžeme definovat jako neurčitost či náhodnost podmínek nebo výsledků analyzovaných procesů, jeví či událostí (jde o situaci, kdy je známá množina možných výsledků, ale nikoli pravděpodobnost, že se objeví). Riziko je forma nejistoty, kdy je možno kvantifikovat pravděpodobnost vzniku odlišných alternativ. Pojem nejistota je tedy významově širší než pojem riziko. Podrobněji k tomu například Kalouda (2010).

Zatímco by měla posilovat institucionalizovaná oblast ochrany a obrany jednotlivců a skupin a měly být podporovány kolektivní nástroje proti individuálním krachům, dochází spíše k demontáži toho, co by mělo negativní sociální dopady nových podob nejistot tlumit – tedy sociálního státu. Kolektivní ochrana proti existenciálnímu chvění je stále bezzubější, vlivem soutěživého tlaku trhu je naleptávána solidarita s méně úspěšnými a zůstává stále více na jednotlivci, aby hledal, nacházel a aplikoval řešení problémů, které produkuje společnost, aby jednal nikoli solidárně, ale soliterně, postupoval sám za sebe, a to i přesto, že k tomu není vybaven adekvátními prostředky a možnostmi (Bauman 2008:22). Představitelé politické moci pak adresují těm úspěšným i neúspěšným jednoznačný recept, jak čelit nesnesitelné a všudypřítomné nejistotě a zmírnit nepříjemné stavy turbulencí ohrožující dráhy životních trajektorií. Tímto všemocným lékem má být *flexibilita*, tedy jakési pěstování ideologie privatizace, adorace soliternosti, uctívání mobility jako konkurenční výhody před těmi méně mobilními, a naopak zapuzování stimulů kolektivního a solidárního jednání, o něž lze opírat existenciální bezpečí. Takový recept však u všech potenciálních a skutečných pacientů musí vyvolávat nedůvěru, stále větší míra flexibility může zase jen zesílit nejistotu v podobě dalších a dalších privatizovaných problémů, znamenat větší osamělost a bezmocnost, a opět větší nejistotu.

Na fenomén nejistoty v éře pozdní modernity Bauman nahlíží obecně skepticky. Šíří se bezprecedentně rychle z nových ohnisk zdrojů v nekontrolovaném a nezkratitelném globálním prostoru, představuje všudypřítomné nebezpečí zcela zásadního existenciálního ohrožení. Tomuto nebezpečí jsme při tom nuceni čelit jako „samostatné bojové jednotky“, které si musí samostatně kopat zákopy, flexibilně se pohybovat v terénu, spoléhat na vlastní manévrovací schopnosti a přesnost střelby. Pro méně zdatné jednotlivce, pomaleji se orientující, snadněji zasažitelné a nepřesně střelící pak chybí možnost hledat oporu u svého pluku, podobně disponovaných „spolubojovníků“ a žádat o spolehlivou pomoc své armády, v případech neúspěšných či jen třeba méně úspěšných misí. A pokud se tento jednotlivec náhodou dostane do lazaretu, nevidí za touto skutečností ani tolik kruté podmínky bitevního pole jako spíše vlastní nepřipravenost pro boj, neschopnost se přizpůsobit terénu a nedostatek obratnosti u uhýbání kulkám. A tomu, komu hrozí pobyt v lazaretu častěji než těm ostatním, nelze doporučit nic jiného, než aby se naučil vyhybat kulkám ještě rychleji. Nedůvěra k armádě jako systému poskytujícímu vojákům štíty ochrany při tom roste.

Na straně druhé, jaký by asi byl život, ze kterého by vymizela nejistota, všechny ty nečekané, nechťené a nežádoucí situace a stavy, zmiňované rány osudu a životních překvapení? A je vůbec možné si představit, že v každém životním kroku, v každém životním okamžiku nalezneme jistotu toho, co chceme, aby nastalo a co s jistotou lze či nelze očekávat? Jisté je, že by vymizely současně i všechny ty chtěné, žádané a příjemné chvíle, jejichž kouzlo spočívá právě v tom, že přicházejí zcela nečekaně a bez ohlášení, stejně jako ty, o které tak nestojíme. Obecně tak fenomén nejistoty nemusí nutně znamenat výhradně cosi negativního, nevíme totiž, co ve výsledku přinese a jakou roli sehraje v našem životním scénáři. Život v nejistotě v pozitivním významu přináší minimálně nové zkušenosti.

Za druhé se můžeme domnívat, že vědomí nejistoty do jisté míry člověka připravuje na nejrůznější více či méně známá nebezpečí a životní rizika. Již zmiňované „rány osudu“ pak nemusejí být vnímány jako blesky z čistého nebe, jako cosi výjimečného, co se děje jen a právě nám, nýbrž jako přirozená součást našich životů, se kterou někdy v budoucnu lze počítat, že se s určitou pravděpodobností dostaví, a že nás mohou zastihnout zcela nepřipravené. Život v nejistotě může do jisté míry stimulovat a rozvíjet schopnosti anticipace, tedy umění chápat události a rozumět situacím v životě tak, jak přicházejí a současně i tyto události a situace do jisté míry předjímat. Podobně jako šachista se musí učit zvládat několik tahů figurami dopředu, volit strategii tak, aby nebyl „vyšachován“ hned v úvodu hry. Aktivizuje snahy odhadovat stavy budoucí, učí myslet dopředu a uvažovat různé alternativy. Jinými slovy *učíme se žít a pracovat s neurčitostí a náhodností podmínek existence* a identifikovat množinu možných výsledků naší činnosti. V podobě vědomí rizik se učíme možnostem kvantifikace pravděpodobnosti vzniku odlišných alternativ z množin neurčitosti našeho okolí. Dalo by se také říci, že nás vědomí nejistoty, rizik a nečekaných životních nástrah učí *strategickému* uvažování a jednání. Takové jednání je vždy jednáním aktivním, kdy dosahování vytčených životních cílů neponecháváme náhodě a osudu, ale snažíme se o jejich vlastní cílevědomé naplňování. Učíme se tak i jisté zodpovědnosti za své činy, můžeme efektivně budovat i sebedůvěru⁹.

9 Na Vysoké škole finanční a správní v Praze empiricky sledujeme v rámci projektu „Systematické zkoumání sociálního profilu

Rovněž i naše flexibilita, tolik preferovaná a výhodně uplatnitelná vlastnost v době akcelerující globalizace, se může nejspíše rozvíjet v prostředí nejistoty, a to jako užitečná vlastnost umění se přizpůsobovat, být schopen reagovat na nové výzvy a dokázat se pohybovat v proměnlivém světě pozdní modernity. Současně ovšem nelze jinak než souhlasit s Baumanem, že flexibilitu nelze přijmout jako záračný všelék, který je pro všechny stejně dostupný a účinný jako nejmodernější psychofarmakum snižující intenzitu prožívání nesnesitelných stavů nejistoty. Nelze se ani ztotožnit s ideologií, aby se flexibilita ve smyslu individuálních schopností a dovedností, jako soliternost povýšená na nejvyšší hodnotu, o níž máme usilovat, stala trvalou a uctívanou životní strategií. V éře nejistoty nelze rezignovat na kolektivní síť záchrany, potřebné pro ty neúspěšné a méně úspěšné (tedy méně flexibilní a nejistotou více ohrožené), naopak je nutné oživovat legitimitu sociálního státu, který by neměl vycouvat ze své tradiční funkce a být postupně vytlačován a nahrazován silou trhu, vzájemné soutěživosti a obsedantní starostí o výhradně soukromé blaho a osobní bezpečí¹⁰.

Proměny vztahu člověka k světu – vzhůru do éry „příliš mnoha lovců“

Není nejmenších pochybností o tom, že vztah člověka k světu v době tradiční společnosti byl v mnoha ohledech odlišný od vztahu člověka k světu v éře průmyslové modernity. Život člověka „předmoderního typu“ se řídil převážně tradicí, odehrával se typicky v důvěrně známém sociálním prostředí pospolitostního charakteru. Svět byl Bohem danou sítí utkanou z jednotlivých existencí, každému byla v rámci této sítě určena přesně daná pozice, která byla podřízena božím záměrům. Měnit tyto pozice nebylo snadné, člověk se do nich rodil, v těchto pozicích zpravidla i umíral. Člověk „moderního typu“ věřil, že tuto Bohem danou a uspořádanou síť může utkat sám, doufal, že dokonce i lépe. Vycítil šanci vymanit se z boží „určenosti“ lidské existence a toužil, aby jím utkaná síť byla natolik volnější, aby naplno umožnila emancipaci lidské svobody. Nechyběla tedy víra, že pod lidským vedením je možné svět měnit a do jisté míry i řídit. Byla to víra v pokrok a lidský rozum, víra v to, že světu dáme konkrétní tvar, a že jej naplníme jasným obsahem. Ovšem o tom, jaký je vztah člověka k světu v podmínkách pozdní modernity, se vedou nekonečné spory. K této diskusi přispívá i Bauman, když se snaží originálním způsobem s pomocí metafor přiblížit proměny vztahu člověka k světu v éře nejen předmoderní a moderní, ale právě i době pozdně moderní (2008:94–104; 2010:121).

Vztah ke světu člověka „předmoderního typu“ srovnává s pozicí *hajného*. Hlavním posláním hajného je střežit svěřené území, uchránit jej před jakýmkoli lidským zásahem a nedovolit vstup nikoho cizího. Úkolem hajného je zejména udržet „zaběhnuté pořádky“, „přirozenou rovnováhu“ vycházející ze samé podstaty přírody či božích příkázání. Právě jakýkoli zásah lidské ruky v rámci svěřeného území znamená hrozbu narušení této „přirozené rovnováhy“, je nežádoucí intervencí do přirozeného stavu harmonie a klidu. Hajný je tak bytostně přesvědčen, že území, které střeží, může dobře fungovat jedině tehdy, pokud se do něj nezasahuje. Hajný jen střeží to, co existuje „odjakživa“ jako nezpochybnitelný řád přirozeného a tudíž i dokonalého stavu věcí. Žádný lidský duch nemá v rámci takového přesvědčení jednoduše právo měnit moudrost a harmonii božích záměrů. Toto přesvědčení hajného ovšem nesdílí *zahradník*, představitel moderního světa. Ten projevuje nemalou nedůvěru přirozenému a jednou provždy určenému řádu světa a rezolutně odmítá pasivní roli člověka na tomto řádu. Naopak vyniká pevnou vírou, že řád světa může existovat jedině díky jeho aktivním zásahům. Zahradník pečuje o svou zahradu, rozhoduje o tom, co na jeho zahradě poroste a co nikoli. Pečlivě vybírá a šlechtí různé druhy rostlin, promýšlí, které z nich bude zalévat a hnojit, systematicky vyhledává plevele, jenž eliminuje jako cosi nechťeného (totiž nevyžádaného a zahradníkem nenaplánovaného), neboť je v rozporu s řádem a harmonií zahradníka

studentů VŠFS“ i životní cíle našich posluchačů. Od roku 2006 se stabilně ukazuje, že pouze necelá 2 % respondentů manifestuje zcela pasivní odevzdaný postoj v tom smyslu, že žádné životní cíle neplánuje a vše ponechává náhodě, osudu, prostě tomu co život „přinese“. Je možné, že vlastní život vnímají současně i jako život žitý v nejistotě, kdy se nevyplácí plánovat, cílevědomě jednat, k něčemu intenzivně směřovat, čehokoli dosahovat. Vlastní životní situaci do budoucna mohou vnímat jako extrémně nestabilní a nejistou. Tento výzkum je prováděn na vzorku v rozsahu 800-1000 posluchačů třetích ročníků prezenční i kombinované formy výuky.

10 O proměně sociálního státu ve stát osobního bezpečí podrobněji dále Bauman (2008 22-32).

projektu zahrady. Zahradník prostě věří, že zahrádku lze smysluplně kultivovat, hledat její stále dokonalejší podoby, vlastním úsilím podporovat to, co má na zahrádce vzkvétat a přinášet očekávané plody, stejně tak, jako cíleně a systematicky bránit v rozpuštění všemu, co podle zahradníka na jeho zahrádku patřit nemá.

Za to, co na zahrádce vyrostě, cítí zahradník odpovědnost, není mu v žádném případě lhostejné, jestli bude mít dostatek vody na zalévání a potřebné nástroje k vyplevení. O tom, co na zahrádce být má a co nemá, rozhoduje samozřejmě vždy jen zahradník sám. Podle Baumana v éře pozdní modernity však ustupuje mentalita zahradníka mentalitě lovce. Ten se nestará o udržení „přirozeného řádu“ jakožto úkolu hajného, ani o udržení „umělého řádu“, jehož tvůrcem je zahradník. Jeho jediným úkolem je lovit a vyhledávat kořist. Typická pro pozdně moderního lovce je skutečnost, že jakmile se kořisti zmocní, v lovu nepřestává a okamžitě se soustředí na další úlovek. O samotné loviště se příliš nezajímá, nedělá si starosti, jestli je v jeho honitbě dostatek zvěře, necvičuje počty ulovených kusů, je lhostejný k tomu, zda-li jsou počty zvěře zpětně doplněny. Lovce se volně pohybuje přírodou, ví, že lovit lze i v jiných lesích, že ryby lze lovit i v jiných vodách. Pokud lovce vůbec někdy napadne, že lesy mohou být jednoho bez zvěře a vody bez ryb, jistě tyto myšlenky nebudou zdrojem jeho trápení. Podobné výhledové starosti o budoucí dostatek kořisti lovci neřeší, neohrožují totiž lov dnešní ani zítřejší. Lovce necítí zodpovědnost k lovišti, kde právě působí, ani tomuto lovišti neprojevuje dostatek oddanosti a věrnosti.

Podle Baumana (2008:96) jsme v éře nejistoty nuceni se jak lovci chovat a mentalita lovců je nám doslova vštěpována. Kdo přestane být lovcem, stává se lovnou zvěří. Každý z nás - lovců - je tak současně i potenciální kořistí. Zůstat lovcem a nestát se objektem lovecké trofeje znamená, být stále v pohybu, být ostrážitý, podle potřeb a zcela účelově střídát strategie osamělého lovce a skupinového lovce působícího v tlupě. Lovce má vynikat flexibilitou, má-li být úspěšný a vyrovnat se ostatním lovcům. V každém případě lovec je stále jakoby na útěku, jeho úsilí nemá konce, ulovenou kořistí nic nekončí, smyslem jeho konání je lov samotný, cílem je zůstat lovcem, zůstat v pohybu a neskončit jako terč loveckých šípů. Lovce ví, že ho ulovený „jelen“ nezabaví nejistoty a neposkytne trvalejší pocit štěstí, věří, že trýznivé nejistoty, kterou jako lovec prožívá, bude zbaven jen tehdy, když za jelenem poběží, bude se jej snažit ulovit. A jakmile svého cíle dosáhne, štěstí bude hledat v dalších a dalších podobných honech.

Potíž je v tom, že jakmile člověk začne lovit, stane se z lovu jeho nutková potřeba, závislost, obsese (Bauman 2008:101). Úlovky přinesou lovcům často jen zklamání, další nadějí je pro ně až představa dalšího lovu. Nejsvůdnější jsou zřejmě jen očekávání a touhy, které jsou do lovu vkládány. Jakmile je jelen skolen a paroží jako trofej k dispozici, nastává soumrak všech nadějí, tímto aktem pro lovce nic nekončí, nýbrž začíná, objevují se nové naděje a nové touhy. Může se těšit na další lov. Představa toho, že by měl být tento lov někdy ukončen či z nějakého důvodu odepřen vyvolává lovcův děs – ukončit lov neznamená dosáhnout uspokojení a štěstí jednou pro vždy, zbavit se nejistot a rizik plynoucích z dalších možných lovů, naopak je pro lovce projevem osobního selhání, důkazem neschopnosti udržet si tempo a dobrou kondici v nelítostné konkurenci ostatních lovců. Sen o tom, že lov někdy skončí je lovcův pavor nocturnus

Dodejme jen, že snaha podporovat lovce při jejich nikdy nekončícím lovu, doplňovat do lesů zvěř a vysazovat do řek a toků ty nejatraktivnější rybí trofeje je ukotvena v logice soudobé ekonomiky zaměřené na spotřebu. Současně toto vše není starostí lovců. O to, aby byl lov pokud možno co nejzábavnější, aby stálo za to lovit i zítra, aby byl dostatek kořisti, aby tato kořist nebyla snadno dostupná všem lovcům stejně, a přesto se dala trefit, o to vše a další se profesionálně starají solidně placené týmy odborníků na to, jak má loviště vypadat. Radí a přesvědčují lovce, jak se mají na lov vybavit, která loviště stojí za to navštívit a o jakou kořist má cenu bojovat. Lovci se pak nemusejí starat o nic jiného, než o lov samotný, mohou se s čistou hlavou věnovat radovánkám (pokud mají dostatečnou výzbroj) plynoucích z loveckých aktivit. Být na lovu při tom znamená vynaložit mnoho času a energie na pronásledování kořisti, lovem jakožto jistým druhem zábavy se pak možná lovci nechávají dobrovolně odvádět od nepříjemných a nežádoucích myšlenek typu – co když jednou nebude co lovit? Kolik úlovků jsem ještě schopen ukořistit? Nestanu se někdy sám kořisti? Lovce tak může úspěšně utíkat před myšlenkami nad svými nešťastnými podmínkami existence, utíkat před nejistotou, a tak dávat přednost lovu před samotným úlovkem (Bauman 2008:101).

Alternativní pohled na proměny člověka k světu – nástup mentality hráčů?

Metafory hajného, zahradníka a lovce se nyní můžeme pokusit nahradit alternativními metaforami – rozhodčího, trenéra a hráče. *Rozhodčí* podobně jako hajný střeží určitý řád, v tomto případě rozhodčí dohlíží na pravidla, která musí hráči bezpodmínečně dodržovat, aby mohli ve hře pokračovat. Autorita rozhodčího jako garanta dodržování pravidel hry je nezpochybnitelná. Jakmile jsou pravidla hry jakýmkoli z účastníků hry narušena, rozhodčí má právo hráče podle těchto pravidel potrestat nebo dokonce vyloučit ze hry. Každý hráč má přesně vymezený prostor, v rámci kterého se může pohybovat, trenér nediskutuje s rozhodčím o správnosti jeho verdiktů. Věří se v posvátnost pravidel, předem určeného řádu, kterým se řídí jak trenéři, tak i hráči. Úkolem rozhodčího je neumožnit trenérům ani hráčům do těchto pravidel zasahovat a měnit je v průběhu hry. *Trenér* (zahradník) věří, že může mnohé během hry ovlivnit. Diskutuje s komisí rozhodčích o inovacích v herních pravidlech, navrhuje změny a doufá, že závodní tratě bude příště konstruovat sám. Zejména se však stará o kondici svých svěřenců, schopné a nadějně borce se snaží podporovat, těm slabším ordinuje dvojnásobné tréninkové dávky. Věří, že výkony jeho svěřenců má plně ve své moci a konečný výsledek zápasu závisí právě na tom, jak dokáže svůj tým připravit. Pravidla se stále více přizpůsobují potřebám hráčů, vycházející vstříc požadavkům diváků, sledují zvyšování atraktivit zápasů. Mentalita trenérů, tvůrců společného ducha týmu a lídrů, jejichž cílem je dosažení konečného vítězství, však ustupuje mentalitě *hráčů* (lovců). Ti se emancipují od svých trenérů, podobu tréninku si určují stále častěji sami. Jejich lojalita k týmu je minimální, jen neochotně se podílejí na budování týmového ducha. Nečiní jim problém přestupovat z klubu do klubu, jdou jednoduše tam, kde dosáhnou výhodnějšího kontraktu. Soutěžit v jednom týmu a hájit jeho barvy po celou sportovní kariéru je utopí. Snaží se hrát tak, aby se udrželi co nejdéle aktivní, hru si užívají, případná vítězství jsou jen výzvou k dalším zápasům. Jejich touha soutěžit nikdy nekončí, stejně jako nikdy nekončí jejich nekonečná dřina a snaha vyhrávat. Vítězstvím u hráče nic nekončí, touží především hrát, soutěžit a zápasit i nadále, pohybovat se v pelotonu ostatních, udržet se v bezpečném koridoru, nevybočit předčasně ze sjezdové dráhy. Jakmile zpomalí, hrozí, že se z nich stanou jen přihlížející diváci, ti, kteří stojí pasivně za plotem a jen zběsile křičí... Užívat si zrušujícího závodu přímo z tratě však nikdy nebudou.

Mentalita lovce, respektive hráče odpovídá podle Baumana (2010:121) soudobému bezprecedentnímu rozmachu individuálních příležitostí a nadějí na požitky. Lovci - hráči touží po zábavě, kterou vyhledávají v samotném lovu - hře, vyhledávají vzrušení a nejrůznější emocionální podněty, proto se pohybují nejraději v neprobádaných oblastech plných zvěře, respektive tam, kde mohou očekávat nejatraktivnější sportovní zážitky. Svět lovce, stává se světem loviště. Svět hráče, stává se soutěžním polem.

Právě situaci, kdy se ze světa stává loviště – hřiště a ustupují do pozadí hajní a zahradníci (rozhodčí a trenéři) na úkor rostoucího počtu lovců (hráčů), převážně lovcích (hrájících) samostatně, označují sociologové jako problém *individualizace*.

Proměny životních trajektorií v éře individualizované společnosti „lovců – hráčů“

V případě *hajného* v době tradiční společnosti lze tvar jeho trajektorie života označit nejspíše jako přímočarý, životní dráha *zahradníka*, moderního, z tradičních pout vyvázaného, emancipovaného, racionálně uvažujícího a pokrokového člověka se potom nápadně křiví, jeho životní trajektorii pak můžeme označit jako křivočarou. V éře nejisté Baumanovy „tekuté modernity“ je křivočará životní trajektorie zahradníka ještě „křivější“ než křivá, proto snad můžeme předpokládat, že životní dráhy lovců-hráčů mohou být jediné turbo-křivočaré. V optice teorií pozdní modernity je proměna tvaru těchto trajektorií připisována zcela zásadním a vzájemně provázaným jevům, přinášejícím zcela bezprecedentní stav, kdy se smyslu a cílům individuálních lidských životů staví do cesty doposud nepoznané výzvy a radikálně nové situace (Bauman 2008:9). Přímocharý tvar trajektorie lidského života se

může nejspíše rozvíjet v takové společnosti, pro kterou je typická, stabilita, „pevnost“, rigidita, a kde jsou lidské osudy determinovány tradicí, pevně svázány se společenskými pravidly a předurčenými situacemi, do níž jsou aktéři „vrozeni“. Jde o společnost nabízející svým členům jistotu a víru v uspořádanost věcí, stejně tak jako dostatek spolehlivých zdrojů k výstavbě jejich identity a sebedůvěry. Děje životního běhu jsou v těchto podmínkách z větší míry předvídatelné, v životních scénářích se přepisuje minimálně a překvapení v podobě nečekaných „dialogů“ a zápletek jsou pro hlavního hrdinu spíše výjimkou. „Pevné“ životní scénáře mohou ovšem u hlavních hrdinů vyvolávat pocity frustrace a omezení – scénář nedovoluje příliš dodatečných úprav, vlastní role jsou příliš svázané s ostatními postavami a příliš podléhají přísné režii pravidel a nekompromisních pokynů „produkce“. Herci nemají příliš prostoru improvizovat, individuálně vyjednávat o úpravách v dramaturgii, důvěřují autoritě režiséra a umění scénáristy. Mohou se spolehnout, že roli, kterou se naučili, mohou hrát v řadě dalších příštích představení, jejichž děj se bude pravděpodobně velmi podobat těm předchozím. Vše podle pravidel přísné režie.

V éře křivočaré a turbo-křivočaré modernity se ovšem „pevné“ životní scénáře odkládají do archivů a tvar přímočarých životních trajektorií se nápadně „křiví“. Autorita režisérů rapidně upadá, herci se vyvazují z jejich moci, zakládají si vlastní divadla a herecké spolky, sami si volí režiséry, rádi a ochotně se podílejí na dramaturgii svých her. V podmínkách turbo-křivočarých životních drah herci přestávají být součástí stálého „ansámblu“ umělců, ale osamostatňují se a začínají s kariérou herců „na vlastní noze“. V divadlech vesměs jen hostují, nehledají stále angažmá, touží stihnout co nejvíce představení, vyzkoušet co nejvíce rolí, užívat si aplaus diváků.

V duchu idejí Baumanovy pozdní modernity dnes žijeme spíše podle scénářů tekutých, jejichž povaha určuje bezprecedentně nový tvar trajektorií lidského života, námi označovaný jako turbo-křivočarý. Tekuté scénáře umožňují rozvinout fantazii, tížádnost, autentičnost, subjektivitu a vlastní kreativitu hlavních hrdinů, spoluurčovat obsahy dialogů, průběžně měnit děj, improvizovat. Autory představení se tak stávají sami herci a z režiséra se stává pouhý poradce. Scénář se píše během představení. Ten však není postaven nutně tak, aby jednotlivé scény do sebe logicky zapadaly, nýbrž se vyznačuje typickou epizodičností. Svět podle tekutých scénářů je totiž světem nabídnutých možností, stává se prostorem (nutné) volby. Každé představení může být jiné, každá role jinak zahráná, herecké obsazení přizpůsobovat situaci. Vskutku ideální prostor k rozvíjení kreativity a vlastního umu. Volit ovšem znamená vyvíjet trvale nemalé individuální úsilí a investovat mnoho času a energie. A co především – znamená spoléhat především na vlastní schopnosti, jak v situaci aktu samotné volby (Volím správně?), tak v situaci vyrovnávání se s následky volby (Jsem schopen důsledky vlastní volby předvídat? Unesu důsledky takové volby? A jaká by měla být má příští volba?). Právě i tyto okolnosti mohou přinášet (a zřejmě i přináší) trýznivé pocity nejistoty a úzkosti, neboť tekutý svět volby je z principu nejistý, nevypočitatelný, plný nástrah, náhod a překvapení a v neposlední řadě nečekaných zvrátů. Životy nás, hlavních hrdinů, stávají se stále více uměním, a to současně uměním dramaturga, scénáristy, režiséra a herce.

Ohniska éry nejistoty – „lovec-hráč“ jako spotřebitel

Kde jsou ovšem společenské zdroje tekutých životních scénářů přinášejících na straně jedné více možností volit na základě individuálních (individualizovaných) životních strategií a na straně druhé i více nejistoty a úzkosti, s níž se nemůže vyrovnat vesměs jinak, než jen s využitím opět individuálních – tedy nutně omezených – zdrojů? Bauman v této souvislosti uvažuje o pluralitě vzájemně provázaných ohnisek nejistoty (Bauman 2008:9-11)¹¹.

První ohnisko nejistoty souvisí s krizí organizované modernity, kdy dochází k přerodu „pevné“ fáze modernity do fáze tekuté modernity (Bauman 2002). Již jsme zmínili, že hlavní projevy krize organizované modernity jsou ukotveny v procesech dezinstytucionalizace a destratifikace (Keller 2008:997). V procesu dezinstytucionalizace můžeme sledovat zásadní zpochybnění institucí zajišťující řád moderní společnosti. Zatímco v období nastupující průmyslové moderní společnosti byly kritizovány a postupně rozrušovány předmoderní sociální struktury, které měly až příliš svazovat, usměrňovat a znemožňovat cílevědomou emancipaci životních drah jednotlivců, tak v situaci krize organizované modernity jsou podobně zpochybněny moderní instituce, jejichž

fungování je údajně příliš nepružné a rigidně formující charakter svých členů¹². Na druhé straně ovšem tradiční sociální vazby a skupiny poskytovaly jednotlivcům dostatek materiálu k výstavbě vlastní identity, představovaly systémy opory a existenciálních jistot. Podobnou funkci pak zajišťují systémy velkých byrokratických institucí či výrobních organizací, u kterých jejich členové nalézají jistoty a kde čerpají zdroje sebedůvěry. Postupný proces dezinstytucionalizace pak není ničím jiným, než masovým šířením pochybností o vlastní identitě, jejíž zdroje se vytrácejí stejně rychle, jako ustupuje význam a role systémů formálních organizací. Jediněc je pak při tvorbě identity odkázán z větší míry pouze sám na sebe, individuálně hledá vlastní zdroje sebedůvěry a nutně se potýká s nejistotou, kterou při tomto hledání prožívá. Svoboda sebetvorby ještě nikdy nedosahovala tak závažného rozsahu, nikdy nebyla tak vzrušující a tak hrozivá zároveň (Bauman 2010:96). Pochybnosti o identitě, tedy i problém sebedůvěry se pojí s obecnějším problémem poklesu důvěry v jednotlivé instituce a ve společnost jako takovou (Keller 2008:997).

Je-li důsledkem procesu dezinstytucionalizace zejména krize identity a současně i pokles důvěry ve společnost, je důsledkem procesu destratifikace především růst nejistoty a sociálních nerovností. Proces destratifikace spočívá v přechodu od formálních hierarchicky členěných organizací na síťové uspořádání. To znamená, že se hrouť pyramidální uspořádání organizací, ty se stávají stále subtilnější, což v důsledku vede k tomu, že organizaci tvoří mocenské jádro nejvyšších manažerů, kteří se zbavují jak středních článků řízení, tak i řadových zaměstnanců. Ti přicházejí o jistoty plynoucí z plnohodnotné pracovní smlouvy, ocitají se v situaci, kdy usilují o získání jen dočasných pracovních kontraktů, jejich práce se flexibilizuje¹³. Tím jsou v plné míře vystaveni tržním nejistotám a nutnosti si vzájemně konkurovat. V takové situaci pochopitelně rostou nejen sociální nerovnosti, ale i obavy těch, jejichž pracovní uplatnění je v rychle se restrukturalizující ekonomice stále více nejisté, podléhající proměnlivosti trhu a momentální nabídce pracovních příležitostí.

Obecně vzato, prvním ohniskem nejistoty je *krize sociálních forem*. Vše to, co ve fázi „pevné“ modernity představovalo relativně stabilní a spolehlivé instituce, u nichž sociální aktéři nalézali zdroje sebedůvěry, ztrácí vlastnosti integrity a stálosti. Současně i struktury a společenské rámce, s nimiž byly spojovány určité jistoty a vzorce jednání, rychle ztrácí tvar a prochází etapou nekompromisní demontáže, aby v zápětí vznikaly nové sociální formy, jejichž trvání je ovšem kratší než čas, který je nutný k vytvoření „pevného“ životního scénáře, jež by reprezentoval stabilnější životní strategii. Životní projekty rychle zastarávají, dlouhodobé myšlení a plánování, jež by se mohlo zapsat do časů budoucích, kolabují, stejně jako koncepty života vyžadující předem daný sled dějů a událostí (kariéra). Jde o to, že minulé úspěchy, dříve nabitá zkušenosti, schopnosti, dovednosti či vědomosti nemusejí nutně být předzvěstí úspěchů příštích. Je totiž třeba reagovat a přizpůsobovat se neustále proměnlivému rozložení šancí a souhrnu příležitostí, revidovat a testovat dříve osvědčené strategie k dosahování cílů. Opět, je třeba být flexibilní.

Druhé ohnisko nejistoty spočívá v rozdělení moci a politiky. Toto ohnisko nejistoty můžeme označit jako *krizi politiky*. Ještě nedávno se očekávalo, že manželský svazek politiky a moci bude odolávat případným partnerským krizím a věřilo se, že jejich společná domácnost – národní stát – zůstane jejich jediným možným společným teritoriem. K rozvodu politiky a moci dochází v důsledku působení globalizačních procesů – dnes se mluví o politice bez moci a moci bez politiky. Zatímco politika zůstává věrna území národních států, zůstává tedy lokální, stejně tak jako lokální zůstávají politická rozhodnutí a celková politická síla, která se ovšem v podmínkách absence moci stává stále méně relevantní, moc se stává exteritoriální. Moc působí v politicky nekontrolovaném globálním prostoru, prochází etapou významné emancipace a stává se současně zdrojem nespoutané nejistoty. Partnerem této moci již není imobilní národní stát, ale vysoce mobilní kapitál globálních trhů, o jehož pohybech rozhodují teritoriálně ani politicky nespoutané „mimonárodní“ (nadržárodní) korporace.

Třetí ohnisko spočívá v oslabování role sociálního státu, zde jde o *krizi sociálních jistot* (Keller 2006). Dochází-li k erozi státem podporovaných mechanismů zajišťujícím ochranu proti individuálním neúspěchům a selháním, jsou-li likvidovány systémy kolektivní podpory těm, kteří potřebují pomoc a následně zpochybněny základy společenské solidarity v duchu ideologie privatizace „pomoz si kdo můžeš“ (Roubal 2011:33), není pochyb, že dopady individuálních neúspěchů získají doposud nepoznaný dramatický spád. Absence záchranných

11 Autor článku vystoupil na toto téma na mezinárodní vědecké konferenci „Nové trendy v marketingové komunikaci“ ve Smolenici v listopadu 2011.

12 Zejména v od šedesátých let dvacátého století se radikalizuje kritika byrokracie a upozorňuje se na dysfunkce formálních organizací, například Crozier (1964).

13 V této souvislosti se též hovoří o tzv. pracující chudobě.

sítí proti individuálním krachům či jejich bagatelizaci, zřejmě budou vyvolávat stále silnější pocity strachu, rizika, úzkosti a nejistoty z možných selhání a řešení jejich následků. Fakt, že jedince je vystaven rozmarům trhů práce a komodit, podněcuje rozpory, nikoli jednotu (Bauman 2008:10). Výhodou se stává soutěživost, solidarita s ostatními je chápána jako konkurenční nevýhoda (pokud se vyplatí být solidární, tak maximálně s vlastními egoisticky orientovanými potřebami), týmová práce a kolektivní vyjednávání jsou poníženy na dočasné a čistě instrumentální záležitosti. Uplatňují se individuální strategie k dosahování potřeb, zvyšuje se role sociálního kapitálu jako „soukromého blaha“ ve smyslu udržování a rozvíjení sítě kontaktů, konexí a protekcí (Bourdieu 1984). Společnost potom jakoby ztrácela podobu „struktury“ a přecházela do podoby „sítí“, kde dochází k neustálému spojování a rozpojování, dočasnému uzavírání vzájemných „kontraktů“. Solidárnost pak postupně přechází v solitérnost.

Čtvrtým ohniskem nejistoty je *krize konformity*. Když přichází U. Beck (1986) s konceptem rizikové společnosti, má tím na mysli společnost radikálně individualizovanou. Jeho pojetí individualizace akcentuje na straně jedné vyvažování jedince z předem určených tradičních rolí, čímž se jedince osvobozuje (identita je životním projektem, procesem sebe konstruování, věcí volby a rozhodování), na straně druhé posiluje konformitu tím, že strategie, které aktéři volí v rámci svých biografí, jsou víceméně pevně ustaveny a standardizovány. Podle Becka se očekává, že jednotliví muži a jednotlivé ženy budou hledat a nacházet individuální strategie řešení společností produkovaných problémů a rizik, a že tyto strategie budou aplikovat výhradně z vlastních zdrojů a možností (Beck 2004). Nárůst individuálních svobod je nutně spojen s nástupem nových rizik. Tato rizika při tom Beck spojuje zejména s proměnami pracovního trhu a nejistotou stálého zaměstnání. Například jedinci ocitající se v situaci nezaměstnaných toto nepovažují za strukturální problém, ale jako vlastní krach, individuální selhání a důsledek vlastního jednání. Abychom byli úspěšní a mohli tak efektivně vytvářet a praktikovat individuální řešení k omezení kolektivních rizik, vyplatí se být, jak jinak, než opět flexibilní. To znamená být schopen neustále měnit taktiku podle situace, pružně reagovat na změny okolí a využívat příležitostí tak, jak se právě nabízejí a nejednat podle předem stanovených priorit a zásad. Naopak tento přístup vylučuje jakoukoli konformitu, tedy ochotu řídit se jistými pravidly a přizpůsobit se „zaběhnutým“ pořádkům a zvyklostem. Zdá se, že výhodnou součástí individuálních strategií je i schopnost zbavovat se nejrůznějších závazků nebo minimalizovat životní plány, kde jsou závazky vyžadovány. Nikdy totiž nevíme, jaká rizika budoucí závazky přinesou, a už vůbec si nemusíme vědět rady s tím, jak se s těmito případnými riziky vypořádat. Chovat se konformně a navazovat dlouhodobé vztahy a přebírat trvalejší závazky je jako podepsat bílý šek - vždy se může objevit nějaký nečekaný a nechtěný stav, nouze, svár, nepohodlí, nové povinnosti nebo nová omezení - to vše a další jiné nelze snadno v konformních vztazích „odložit“, a pokud ano, jistě to vyžaduje nepoměrně více úsilí a snad i odvahy, než v případě „plnění“ krátkodobých závazků. Nové, nezávazné, dočasné a flexibilní vztahy se pak mohou jevit jako výhodnější, neboť nás ze své povahy „zavazují“ jen do doby, dokud se nevyčerpá vlastní uspokojení, nenaplní osobní cíle a potřeby.

Pátým ohniskem nejistoty je *krize integrity spotřebitele*. Co se snaží Bauman sdělit, když neobyčejně povtavým způsobem vysvětluje fenomén anorexie a bulimie jako potomky života v tekuté moderní konzumní společnosti (Bauman 2010:118-121)? Podle Baumana povaha konzumní společnosti vyžaduje od svých členů stále naléhavěji pružnější manévrovací schopnosti orientovat se mezi řadou neslučitelných hodnot a protichůdných podnětů. Na straně jedné jsme vystaveni nesčetným pokušením a touhám po zážitcích, marketingový průmysl nás stále rafinovaněji přesvědčuje o atraktivitě nejrůznějších služeb a produktů, na straně druhé jsou tytéž pokušení, touhy, produkty a služby zatíženy řadou rizik v podobě nežádoucích vedlejších účinků. Pátrání po nových radostech a životních slastech sebou přináší i hořkou pachut, totiž obavy a nejistotu z toho, jaká možná rizika (známá i neznámá) tyto radosti a slasti mohou přinášet. Jakoby každé potěšení, které si může lovec-hráč dopřát mělo ve svém zárodku i jakési signum diabolicum. Krize integrity spotřebitele může nastat právě v situaci, kdy nedílnou součástí každé přitažlivosti je odpudivost. Jinými slovy, je-li mezi přitažlivostí a odpudivostí jako protichůdnými podněty nastavena rovnováha. Tato rozpolcenost lovců-hráčů jako profesionálních spotřebitelů je v současnosti snad nejmarkantnější v oblasti výživy a gastronomie. Množí se televizní pořady, časopisy a knihy kulinařského umění, objevují se stále důmyslnější recepty a návody jak si pokrmy co nejvíce užít a potěšit se jejich vůněmi a vytříbenějšími chutěmi. Profesionálové i laici se v médiích předhánějí v návodech na přípravu pokrmů, odhalují své kulinařské umění a probouzejí přes televizní obrazovky gurmánský potenciál svých diváků. Podobně rychlým tempem se ovšem produkují i knihy o dietách, televizní stanice vysílají u diváků často oblíbené reportáže varující před nebezpečím jídel a nežádoucích účinků nejrůznějších látek a potravinových složek. Lékaři, odborníci na

výživu a další poradci pod heslem „vidličkou si kopeš vlastní hrob“ vztýčují varovný ukazováček nad nebezpečnými tuky, cukry či kaloriemi navíc. Paradoxně však tyto zcela odlišné podněty akcentují společného jmenovatele - lesouci de soi (starost o sebe) - k čemuž využívají i totožných marketingových hesel jako „dlužíš si to“, „zasloužíš si to“, „udělej to pro sebe“.

Podobně jako v případě narušení integrity spotřebitele protichůdnými výzvami v oblasti výživy a gastronomie, můžeme podobné tendence vyvolávající spotřebitelskou schizofrenii do jisté míry sledovat i v oblasti sexuálního života. Zatímco v prvním případě spotřebitel neustále volí mezi anorexií a bulimií, v případě druhém mezi promiskuitou a celibátem. Kniham s návody na lepší a bohatší sexuální život a nová sexuální dobrodružství konkurují ve stejných obchodech a regálech knihkupectví publikace věnované možným zdravotním rizikům sexu, v neposlední řadě i morálních apelů k udržení trvalých partnerských svazků, věrnosti a lásky. Rady odborníků jak docílit intenzivnějšího sexuálního prožívání a vyššího sexuálního výkonu koexistují s radami jiných (někdy možná i stejných) odborníků upozorňujících na možná nežádoucí rizika těchto aktivit (například zdravotní, sociální, psychologická). Jedni doporučují akci, druzí zdrženlivost. „Zleva Viagra, zprava antikoncepce...“.

Krizi integrity spotřebitele do určité míry prohlubuje i další fenomén: reklamní kampaně a celý marketingový průmysl svá komunikační sdělení k potenciálním spotřebitelům neomezují na funkčnost a objektivní parametry produktů a služeb, naopak se snaží soustředit na hodnoty nemateriálního typu. Šíří víze, emocionalitu a metaforičnost, tedy znakové systémy, které nijak nesouvisí s objektivní realitou výrobku. Snaží se prostřednictvím výrobků nabízet životní styl, ten je často ztotožňován s lepším, úspěšnějším a celkově šťastnějším životem. Problém je ovšem v tom, že tyto marketingem produkované podněty k šťastnějšímu a kvalitnějšímu životu spotřebitelů jsou nestálé, mizí stejně rychle jako se i objevují, podléhají neustálým inovacím a změnám. Stejně tak rychle, jak marketingové komunikace vpisují do svých obchodních sdělení nové víze a variabilně si pohrávají s imaginací konzumentů, adekvátně tomu se mohou měnit i touhy těchto konzumentů a jejich představy o štěstí. Co bylo zárukou šťastnějšího a spokojenějšího života včera, dnes nemusí platit. Jakoby kreativita tvůrců reklamních kampaní měla spotřebitele udržovat v napětí a nejistotě, kam nebo k čemu budou orientovat své další touhy a představy o lepším životě. Trhy totiž nenápadně posouvají sen o štěstí z představy naplněného a zcela uspokojivého života k hledání prostředků, které se považují za nezbytné k dosažení takového života, starají se o to, aby tato honba nikdy neskončila (Bauman 2010:19). Konzument se tak stává běžcem na dlouhou trať, nikdy neví, po jaké trase poběží a jestli vůbec doběhne do cíle. Důležité při tom je udržet se na trati. Běžci-konzumenti, lovci nebo hráči, totiž nebudou po jasně vyznačeném koridoru běžecké dráhy atletického stadionu, kde je předem jasně daná vzdálenost trasy a kde je vidět i cílová páska. Současně o zvonci signalizujícím poslední kolo běhu si mohou nechat opravdu jenom zdát. Jejich běh je během orientačním, kde usilovně hledají jednotlivá kontrolní stanoviště a jakmile těchto bodů dosahují, již se rozbíhají k dalším. Trasu orientačního běhu sestavují důmyslní profesionálové, zkušení traťoví komisaři, kteří s kreativitou sobě vlastní promyšlejší pozice kontrolních stanovišť, a běžcům - konzumentům jejich trasu všemožně klikatí. Trať při tom nesmí být příliš náročná, aby mohl běžet pokud možno co největší počet závodníků, nesmí být ani příliš snadná a všem dostupná, aby stálo za to závodit. Musí být také dostatečně atraktivní, aby stálo za to na trati vydržet. Mapy, podle kterých běží, jsou jen velmi nedokonalé, během závodu zastarávají a běžec si často musí poradit sám. A pokud si neví rady, na koho nebo na co se má zmatený a nejistý orientační běžec obrátit? Jsou v jeho mapách ještě nějaká místa, kterým lze důvěřovat?

Spotřebitelům s mentalitou lovců-hráčů nezbyvá, než se spolehnout na vlastní schopnosti a flexibilně se přizpůsobit životu - nejen tomu konzumentskému - v nejistotě.

LITERATURA:

- BAUMAN, Z.: Tekutá modernita. Praha : Mladá Fronta, 2002.
BAUMAN, Z.: Individualizovaná společnost. Praha : Mladá Fronta, 2004.
BAUMAN, Z.: Tekuté časy - život ve věku nejistoty. Praha : Academia, 2008.
BAUMAN, Z.: Umění života. Praha : Academia, 2010.
BECK, U.: Risk Society: Towards a New Modernity. Sage Publications, 1986.
BECK, U.: Riziková společnost. Praha : SLON, 2004.
BOURDIEU, P.: Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. London : Routledge and Kegan Paul, 1984.

- CROZIER, M.: The Bureaucratic Phenomenon: "The Case of Clerical Agency". The University of Chicago Press, 1964.
- DURKHEIM, E.: Sebevražda: sociologická studie. Paříž, 1897.
- KALOUDA, F.: Riziko a nejistota – příspěvek k precizaci pojmů. 5. mezinárodní konference Řízení a modelování finančních rizik. Ostrava: VŠB-TU Ostrava: Ekonomická fakulta, katedra Financí, 2010.
- KELLER, J.: Soumrak sociálního státu. Praha: SLON, 2006.
- KELLER, J.: Jak sociologie přichází společnost. In Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2008, Vol. 44, No. 5: 989-1006.
- KELLER, J.: Tři sociální světy. Praha: SLON, 2010.
- LIBROVÁ, H.: Individualizace v environmentální perspektivě: sociologické rámování mění pohled a plodí otázky. In Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2010, Vol. 46, No. 1: 125-152.
- LIPOVETSKY, G.: Paradoxní štěstí. Praha: Prostor, 2007.
- PETRUSEK, M.: Společnosti pozdní doby. Praha: SLON, 2006.
- PYŠNÁKOVÁ, M., Hohnová, B.: Od monolitické masy k neomezenému individualismu? Význam spotřeby v každodenním životě „mainstreamové mládeže“. In Sociologický časopis, 2010, Vol. 46, No. 2, p. 257-281.
- ROUBAL, O.: Potíže s identitou – umění sebetvorby a problém uznání. In Communication Today, č. 1/2011, p. 26-40.
- ROUBAL, O.: Tekuté časy nejistoty a fetišismus značek. In Nové trendy v marketingovej komunikácii. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda – Fakulta masmediálnej komunikácie, 2011 (v tisku).
- SCHROER, M.: Das Individuum der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- SIMMEL, G.: Soziologie Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Berlin: Duncker&Humblot, 1908 (1. Auflage).

